

Paradijsvogels in cultuur en natuur

De mooiste afbeeldingen uit *Birds of Paradise*
(1891-1898) van Richard Bowdler Sharpe

MET INLEIDINGEN VAN ALEXANDER REEUWIJK & STEVEN VAN IMPE

Inhoud

VOGELS UIT HET AARDSE PARADIJS

Paradijsvogels in cultuur en natuur - 17

Alexander Reeuwijk

Vliegend als een vallende ster - 17

De mythe van de pootloze vogels - 18

Het geluk van de ontdekking - 23

De genetische ontcijfering: van bos naar bureau - 27

Schuivende aardplaten: geologisch onderzoek - 29

Eten, drinken en vrijen: het gedrag van paradijsvogels - 31

How do I look? - 34

Zelf paradijsvogels kijken - 36

Hoe gaat het nu met de paradijsvogels? - 38

Literatuur - 40

VICTORIAANSE VOGELBOEKEN

Verenpracht op papier - 43

Steven Van Impe

Ornithologen van de renaissance tot de victoriaanse periode - 43

Houtsneden en kopergravures - 44

De kunst van het afzetten - 47

Vorstelijke vogelboeken van Buffon - 49

Op zoek naar nieuwe illustratietechnieken - 54

John James Audubon - 54

Het moderne vogelboek: de houtgravures en de lithografie - 56

John & Elizabeth Gould - 58

De Nederlandse vogelboeken - 62

Richard Bowdler-Sharpe - 66

Fotografie en film - 70

Literatuur - 71

BIRDS OF PARADISE

Monograph of the Paradiseidae, or Birds of Paradise, and Ptilonorhynchidae, or Bower-Birds - 73
Richard Bowdler Sharpe

I - 78

II - 80

III - 82

IV - 84

V - 86

VI - 88

VII - 90

VIII - 92

IX - 94

X - 96

XI - 98

XII - 100

XIII - 102

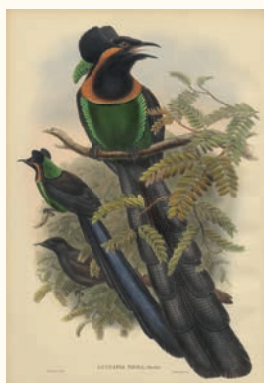
XIV - 104

XV - 106

XVI - 108

XVII - 110

XVIII - 112

XIX - 114

XX - 116

XXI - 118

XXII - 120

XXIII - 122

XXIV - 124

XXV - 126

XXVI - 128

XXVII - 130

XXVIII - 132

XXIX - 134

XXX - 136

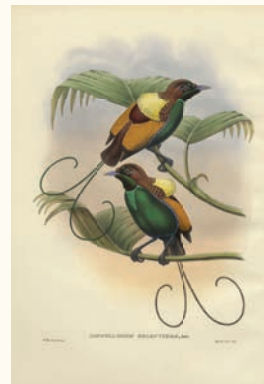
XXXI - 138

XXXII - 140

XXXIII - 142

XXXIV - 144

XXXV - 146

XXXVI - 148

XXXVII - 150

XXXVIII - 152

XXXIX - 154

XXXX - 156

XXXXI - 158

XXXXII - 160

XXXXIII - 162

XXXXIV - 164

XXXXV - 166

XXXXVI - 168

XXXXVII - 170

XXXXVIII - 172

XXXXIX - 174

L - 176

LI - 178

LII - 180

LIII - 182

LIV - 184

LV - 186

Dessiné d'après nature en 1837 et Gravé par Ambroise Tardieu

RENÉ PRIMEVÈRE LESSON
(Zoologiste Voyageur)

Né à Rochefort, (Dép^t de la Charente inf^{re}) le 20 Mars 1794.

Vogels uit het aardse paradijs

Paradijsvogels in cultuur en natuur

Alexander Reeuwijk

Vliegend als een vallende ster

Het is nog donker als René Primevère Lesson (1794-1849) op 26 juli 1824 met enkele lokale bewoners van de stad Dorey (tegenwoordig bekend als Manokwari) het bos in trekt. Hij heeft zijn geweer in de aanslag om vogels, slangen en buideldieren te schieten die hij voor zijn collectie mee terug wil nemen naar Frankrijk. Het zweet druppelt van zijn hoofd, zijn rug is kletsnat en dan is de zon nog niet eens op. Het is altijd vochtig warm net onder de evenaar, zo ook op de Vogelkop, het meest westelijke deel van het machtige eiland Nieuw-Guinea, met dicht, ondoordringbaar bos van waaruit de hallucinante geluiden van cicaden en tropische vogels klinken. In de verte liggen de wolken als plukken watten tussen de toppen van het Arfakgebergte, klaar om zich te ontlasten en de regen in meedogenloze buien over het intens groene land uit te storten.

De dertigjarige Fransman, die al op zeer jonge leeftijd geneeskunde studeerde en als lid van de Franse marine deelnam aan de napoleontische oorlogen, reisde als scheepschirurg, apotheker en natuuronderzoeker mee aan boord van het fluitschip La Coquille. Op 11 augustus 1822, bijna twee jaar voordat Lesson door de bossen op de Vogelkop zou trekken, vertrok het schip met zeventig

bemanningsleden en onder gezag van Louis Isidore Duperrey (1786-1865) en Jules Sébastien César Dumont d'Urville (1790-1842), uit Frankrijk voor een vierjarige ontdekkingsreis rond de wereld. Ze reisden vanuit Toulon, via Tenerife naar Brazilië, rondten de zuidpunt van Zuid-Amerika en voeren langs de westkust naar Peru, om vervolgens de Stille Oceaan over te steken naar Polynesië en uiteindelijk aan te komen in het westen van Nieuw-Guinea. Overal waar Lesson aan land kwam, legde hij contact met lokale bewoners, beschreef hun gebruiken, stelde een klein woordenboek van de betreffende taal samen en trok met de nieuw verworven vrienden (meestal in ruil voor enkele kleine cadeautjes) het land in om zoveel mogelijk dieren te verzamelen. Zo ook in Dorey, waar de driemaster La Coquille in de gelijknamige baai voor anker ligt. Terwijl de Papoea's in het bos vooral letten op de krokodillen die langs de oevers van kleine kreekjes liggen te slapen, speurt Lesson in de bomen niet alleen naar papegaaien, kaketoets, duiven en koeskoezen, katgrote nocturne buideldieren. Want Lesson is hier op een speciale missie. Tijdens zijn verblijf op Waigeo, het hoofdeiland van de Raja Ampat archipel, een eilandengroep tussen Nieuw-Guinea en de Molukken, heeft hij al enkele huiden van paradijsvogels weten te bemachtigen en heeft hij zelfs al levende paradijsvogels gezien, maar die zaten in een kooi en werden

Illustratie van een kleine paradijsvogel uit het paradijsvogelboek van René Primevère Lesson

gevoerd met onder meer rijst, vruchten en kakkerlakken. Nu wil hij ze ook in het wild zien, gewoon in het bos, en het liefst wil hij ze ook nog zelf schieten. In het mooie en levendige reisverslag van de circumnavigatie, *Voyage autour du monde: exécuté par ordre du Roi, sur la Corvette de sa Majesté, la Coquille, pendant les années 1822, 1823, 1824, 1825, (...)* dat onder redactie van Duperrey in 1830 wordt gepubliceerd, beschrijft hij zijn ervaringen met de paradijsvogels in het eerste deel, over de zoölogie:

De kleine paradijsvogels vliegen sierlijk en met een golvende vlucht; de flankveren zijn achteloos weggestopt en vormen een gracieuze en luchtige pluim, die in de lucht op een vallende ster lijkt. Men kan zich nauwelijks een precies idee over deze vogels vormen op basis van de gedroogde huiden, die worden geprepareerd door de Papoea's; want de levende paradijsvogel heeft de vorm van een Franse gaai.

Met deze observatie heeft René Primevère Lesson historie geschreven. Voor het eerst in de geschiedenis heeft een Europese man bewust een levende paradijsvogel in het wild gezien en beschreven. Uiteindelijk voer La Coquille via Australië en Nieuw-Zeeland terug naar Frankrijk met vele kisten vol dierenhuiden, insecten en planten in het ruim. Daaronder bevonden zich enkele tientallen huiden van verschillende paradijsvogelsoorten die Lesson had weten te verzamelen door de vogels zelf te vangen of door ze te kopen van jagers of op de markt, waaronder enkele nog niet eerder voor de wetenschap beschreven soorten. Zo ontrafelde Lesson niet alleen het mysterie rond de fysieke staat van de paradijsvogels, maar gaf hij – en passant – ook een belangrijke impuls aan het wetenschappelijk onderzoek naar deze vogelsoorten.

De mythe van de pootloze vogels

Het was zo'n mooie gedachte, eentje die ongeveer drie eeuwen min of meer serieus heeft standgehouden: een vogel die geen vleugels nodig heeft omdat hij in de lucht zweeft en dichtbij God verkeert, en zonder poten kan leven omdat hij pas na zijn overlijden op aarde neervalt. Een vogel die zich laaft aan de dauw of rechtstreeks uit een wolk drinkt en die zich voedt met manna. Het verhaal werd de wereld in geholpen door de bemanning aan boord van de vijf schepen waarmee Ferdinand Magellaan (1480-1521), een Portugese ontdekkingsreiziger in Spaanse dienst, als eerste de wereld rond wilde zeilen. In november 1521 gaf de sultan van Batjan, een van de belangrijke sultanaten in de Noord-Molukken, naast specerijen, zoals nootmuskaat, ook twee geprepareerde huiden aan de nieuwe gezagvoerder, de Spanjaard Juan Sebastián Elcano (1486-1526),

Detail van een kaart van Abraham Ortelius met schip de Victoria

als cadeau voor de koning van Spanje. Magellaan zelf zou de tocht niet volbrengen. Sterker nog, hij zou de paradijsvogelhuiden niet eens meer in ontvangst nemen. Hij was namelijk enkele weken daarvoor vermoord op een Filipijns strand toen de lokale heersers vonden dat de katholieke bekeringsdrang van de Portugees iets te opdringerige vormen aan begon te nemen. Hij stierf in de branding met een bamboe speer in zijn lijf. De gehele expeditie zou niet gevrijwaard blijven van rampspoed. Uiteindelijk zou slechts een van de vijf schepen, de Victoria, naar Spanje terugkeren en in 1522 in Sevilla aanmeren. Aan boord waren slechts achttien bemanningsleden, waaronder de Italiaanse geleerde Antonio Pigafetta (ca. 1491 - ca. 1531), én de geprepareerde paradijsvogelhuiden. In zijn dagboek, het enige dat tijdens de expeditie is bijgehouden en dat hij aan Karel V, de koning van Spanje, aanbood, schrijft hij over de huiden:

[...] twee zeer mooie dode vogels, zo dik als holenduiven, met een klein kopje, een lange snavel en poten ter lengte van een hand, en zo dun als een veer. Ze hebben geen vleugels, in plaats daarvan hebben ze lange, veelkleurige veren in de vorm van een grote vederbos. De staart is zo lang als die van een lijster. Alle andere veren, behalve opzij, hebben een bruine kleur; ze kunnen alleen vliegen als er wind is. Ons werd verteld dat deze vogels afkomstig waren uit het aards paradijs en *bolon divata*, godenvogels, werden genoemd.

Zoals gebruikelijk in die tijd (en ook nog vele eeuwen later) waren de vogels door de jagers gevild, ontdaan van de vleugels en van de poten (terwijl uit het dagboekfragment van Pigafetta wel degelijk blijkt dat de poten nog aan de paradijsvogelhuiden zaten), en vervolgens boven een vuurtje gedroogd, waardoor de huiden er mysterieus en moeilijk herkenbaar uitzagen. De geprepareerde huiden werden door de lokale bevolking van Nieuw-Guinea vooral gebruikt tijdens ceremoniële bijeenkomsten en verhandeld aan de vorstenhuizen van onder andere de Filipijnen, van de verschillende sultanaten in de Molukken en van landen op het vasteland van Zuidoost-Azië. De sultan van Batjan heeft ze vervolgens als cadeau geschonken aan kapitein Elcano, die ze meenam naar Europa. Zo ver hadden de huiden nog nooit gereisd.

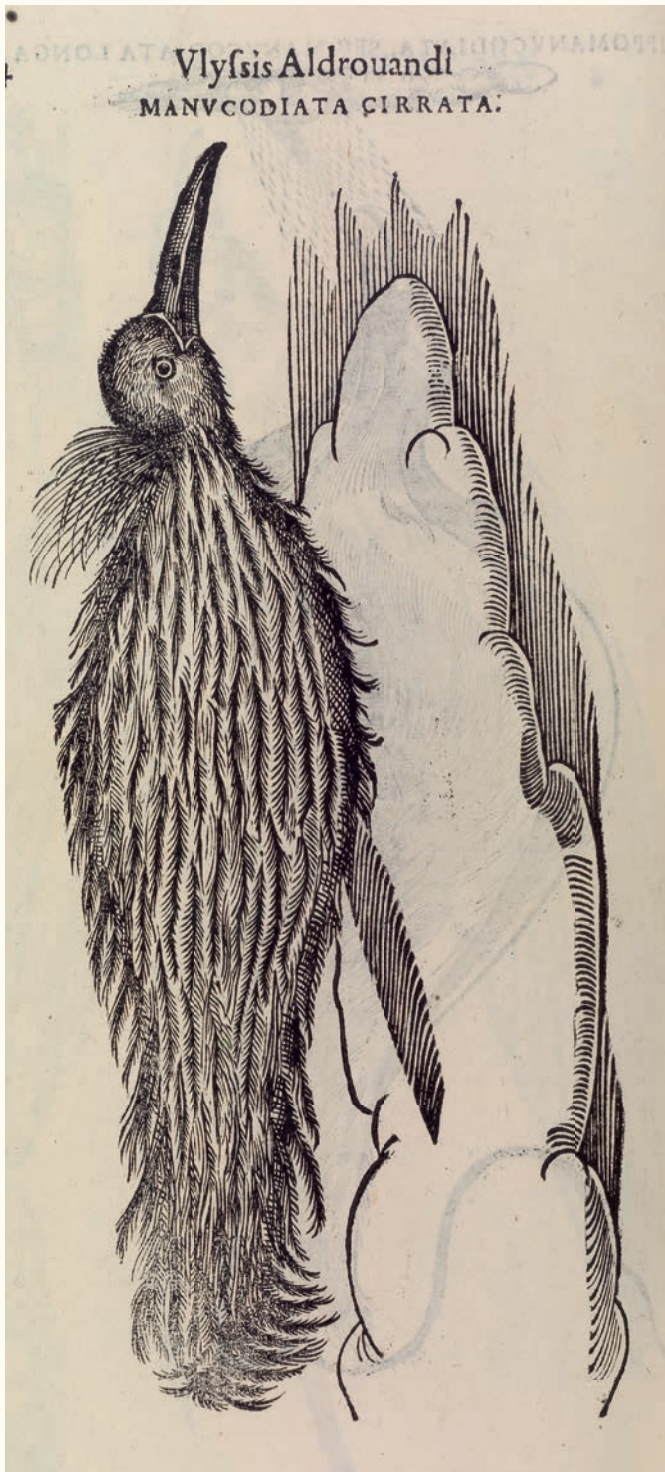
Zowel door het verhaal van Pigafetta, dat in de loop der jaren enigszins zou worden aangezet en verrijkt, als door het uiterlijk en de zeldzaamheid van de huiden, vergaarden de vogels in korte tijd grote roem. Vorsten wilden de gevederde overblijfselen van deze exotische vogels graag

voor hun koninklijke collecties en lieten zich op schilderen afbeelden met een paradijsvogelhuid in de achtergrond. Beroemde verzamelaars probeerden elkaar de loef af te steken door heel veel geld te betalen voor de schaarse exemplaren die op de markt kwamen.

Toen verschillende collectioneers en natuuronderzoekers over de paradijsvogels begonnen te publiceren, kregen de dieren en de bijbehorende verhalen ook een officiële status. Twee wetenschappers die grote invloed hebben gehad op de natuurhistorie in het algemeen en op paradijsvogels in het bijzonder zijn de Zwitserse arts Conrad Gessner (1516-1565) en de Italiaanse natuurwetenschapper Ulisse Aldrovandi (1522-1605). Gessner publiceerde tussen 1551 en 1558 de *Historiae Animalium*, vijf encyclopedische delen waarin het dierenrijk op overzichtelijke aristotelische manier werd getoond en beschreven. Uiteraard compileerde Gessner ook een lemma over de paradijsvogels, met de meest actuele informatie uit allerlei verschillende bronnen en een prachtige houtsnede van een paradijsvogel, die echter veel meer weg heeft van een plumeau dan van een vogel. Deze houtsnede werd geïncorporeerd door de

Een houtgravure van een grote paradijsvogel uit de *Historiae animalium* van Conrad Gessner

Twee houtgravures van paradijsvogels uit *Ornithologiae hoc est avibus historia* van Ulisse Aldrovandi

Italiaanse alleskunner en 'vader van de moderne natuurhistorie' Ulisse Aldrovandi, in het lemma over paradijsvogels. Daarnaast wist hij ook nog eens het aantal paradijsvogelsoorten uit te breiden. Op de illustraties die hij opnam in zijn in 1599 gepubliceerde boekenserie *Ornithologiae hoc est*

avibus historia staan, naast de klassieke maar dan gespiegelde paradijsvogelillustratie die we al eerder bij Gessner tegenkwamen (het 'lenen' van elkaars illustraties was niet ongebruikelijk in die tijd), een vormeloze verenpluim die regendruppels uit een wolk drinkt, een vogel die op een